

1

Ο ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΟΣ ΓΙΑ

Του ΣΤΕΛΙΟΥ ΛΑΜΠΑΚΗ
κυρίου ερευνητή ΙΒΕ/ΕΙΕ

Δεν είναι γνωστές πολλές λεπτομέρειες για τη ζωή και τη δράση του **Μιχαήλ Κριτοβούλου** (όπως ο ίδιος προτίμησε να αποδώσει, συμφώνως προς το γνωστό αρχαιστικό ζήλο των λογίων της εποχής,

τον αρχικό τύπο του οικογενειακού του επιθέτου, «Κριτόπουλος»: ήδη στην αρχική φράση του ιστορικού του έργου γράφει: *Κριτόβουλος ὁ νησιώτης, τὰ πρῶτα τῶν Ἰβρωτῶν*). Από την αφήγησή του προκύπτει ότι μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (ο ίδιος τότε πρέπει να ήταν περίπου πενήντα ετών) προέβη σε σειρά «διπλωματικών» ή «πολιτικών», όπως έχουν χαρακτηριστεί, ενεργειών, που αποσκοπούσαν να διασφαλίσουν την τύχη των νησιών Ἰμβρου, Θάσου και Λήμνου εν ὄψει του επικείμενου τουρκικού κινδύνου: με κατάλληλες συνεννοήσεις πέτυχε να παραχωρηθούν τα νησιά

2

3

4

1. Ο τελευταίος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Παλαιολόγος σε λαϊκή λιθογραφία του 19ου αιώνα.
2. Ο Μωάμεθ Β' βλέποντας την ήττα του στόλου του ορμά στη θάλασσα (χαλκογραφία του Gustav Doré).
3. Ο Πολιορκητής επιστατεί στη μεταφορά του στόλου του με τη δίολκο (παλιά χαλκογραφία). Το ίδιο θέμα σε σύγχρονη ανιστορική απεικόνιση (4) του Andre Durenceau

ΤΟΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟ

ως φόρου υποτελή σε μέλη της οικογένειας των γενοαίων **Γατελούζων** (Gatillusi) (βλ. εκτενέστερα «Ε»-Ιστορικά, τευχ. 32, σελ. 32-35). Από την Ιμβρο ο Κριτόβουλος αναγκάστηκε να φύγει το 1466, όταν το νησί καταλήφθηκε από τους Βενετούς. Πιθανότατα κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη: προς το τέλος του έργου του περιγράφει με σαφήνεια και ακρίβεια το λοιμό του 1467, ίσως λοιπόν έζησε ως αυτόπτης τις τραγικές εκείνες στιγμές. Και παραμένοντας στην Κωνσταντινούπολη, συνέταξε την ιστορία του, προβάλλοντας τα ανδραγαθήματα του **Μωάμεθ Β'**, του οποίου την εύνοια επεδίωκε (αλλά

δεν υπηρέτησε ποτέ ως γραμματέας του, όπως είχε υποστηριχθεί παλαιότερα). Φαίνεται όμως ότι δεν πραγματοποιήθηκαν οι προσδοκίες του και ότι το έργο του δεν ήταν τελικά της αρεσκείας του σουλτάνου. Λέγεται ότι πέρασε τα τελευταία χρόνια του σε μοναστήρι, απογοητευμένος για την αποτυχία των σχεδίων του, πάντως αυτό δεν είναι βέβαιο ούτε είναι σαφείς οι υπόλοιπες λεπτομέρειες της ζωής του.

Οι ενέργειες και οι αντιλήψεις του Κριτοβούλου, που συνοπτικά αναφέρθηκαν προηγουμένως, όπως και το ότι τοποθέτησε στο επίκεντρο του ιστοριο-

5. Οι Οθωμανοί πολιορκητές της Κωνσταντινούπολης. Λεπτομέρεια νωπογραφίας στο молδαβικό μοναστήρι Βάτρα-Μολδόβιτσα.
6. Ο Μωάμεθ Β΄, έφιππος, σε μετάλλιο του Costanzo.
7. Συμβούλιο Οθωμανών αρχηγών του 14ου αιώνα (παλιά χαλκογραφία)

γραφικού του έργου τις δραστηριότητες του Πορθητή, καλύπτοντας τα γεγονότα των ετών 1451 έως 1467 και αφιερώνοντάς του επί πλέον το έργο (που έχει σωθεί αυτογράφο, με πολλές διορθώσεις και προσθήκες από τον ίδιο το συγγραφέα, και σήμερα διαφυλάσσεται στη βιβλιοθήκη του Παλαιού Σεραγίου της Κωνσταντινούπολης), είχαν οδηγήσει παλαιότερα σε επιφυλακτικές κρίσεις για το άτομό του και για την αξία του έργου του [ο **Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος** π.χ. έγραφε: *ήτο εκ τών Έλλήνων εκείνων ούτινες μη άρκούμενοι να στέργωσι την όσμανικήν κατάκτησιν, ενόμιζον καθήκον των και να κολακεύωσιν αυτήν (Ιστορία του Ελληνικού*

Εθνους, τόμ. Ε΄, Αθήνα 1887, 202), ενώ ο **Κ. Κρουμπάχερ** (Κ. Krumbacher) είχε σημειώσει ότι *έκπροσωπεϊ ήδη τον Έλληνα ραγιά, όστις όσον δύναται προσπαθεϊ να συμβιβασθῆ προς την παντάπασι μεταβληθεισαν κατάσταση (Geschichte der Byzantinischen Litteratur, München 1897, 309-310) = Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, τόμ. Α΄, Αθήνα 1900, 625-627]. Εδώ δεν είναι ο κατάλληλος τόπος για να συζητηθεί το ευρύ αυτό θέμα. Απλώς ας αναφερθεί ότι οι **Ν. Ανδριώτης**, **Ν.Β. Τωμαδάκης** και **Ντ. Ρ. Ράινς** (D.R. Reinsch) σε σχετικές μελέτες τους (βλ. στη βιβλιογραφία) δεν διατυπώνουν παρόμοιες αρνητικές τοποθετήσεις, αλλά θεωρούν ότι οι συγκεκριμένες ενέργειες του Κριτοβούλου στις κρίσιμες εκείνες περιστάσεις ήταν η μόνη δυνατή και ρεαλιστική λύση.

Ας σημειωθεί επίσης και ότι ο Κριτόβουλος δεν έζησε από κοντά τα γεγονότα της πολιορκίας και της Αλώσης, αλλά βασίστηκε σε έμμεσες πληρο-

Παρέμεινε στην Πόλη και συνέταξε την ιστορία του, προβάλλοντας τα ανδραγαθήματα του Μωάμεθ Β΄, του οποίου την εύνοια επεδίωκε

φορίες. Αυτό δεν μειώνει την αξία του έργου του, αφού και συμπληρώνει τις υπόλοιπες πηγές, αλλά και σε πολλά σημεία παρέχει πολύ πιο ζοηρή και συναρπαστική αφήγηση των τραγικών γεγονότων.

Καθώς το έργο έχει γραφεί για να εξυμνηθούν τα κατορθώματα του Μωάμεθ Β', ο οποίος και προβάλλεται, όπως είναι φυσικό, σε όλο το έργο, είναι αναμενόμενο οι αναφορές του Κριτόβουλου σε ό,τι αφορά τον **Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο** να καθορίζονται από αυτόν τον παράγοντα. Δεν υπάρχει κάτι ανάλογο με τις υποιθήμενες αντιπαραθέσεις των δύο ηγεμόνων, του Μωάμεθ Β' και του Κωνσταντίνου ΙΑ', όπως τις αποδίδει ο Δούκας σε ευθύ λόγο, ούτε οι απaráμιλλες ψυχογραφίες των πρωταγωνιστών της άμυνας από τον ίδιο ιστοριογράφο (βλ. «E»-Ιστορικά, τεύχ. 32, σελ. 26-31). Επίσης δεν περιλαμβάνει κάτι αντίστοιχο με την υποιθήμενη δημηγορία του Κωνσταντίνου ΙΑ' προς εμπύκωση των μαχητών του, που παραθέτει ο **Ψευδο-Σφραντζής** (στο γνωστό ως Chronicon Maius, βλ. «E»-Ιστορικά, τεύχ. 32, σελ. 16-23), αντλώντας πιθανότατα από συντομότερο ανάλογο κείμενο του μητροπολίτη Χίου **Λεονάρδου**, ατύπη της Αλωσης (για τον οποίο βλ. «E»-Ιστορικά, τεύχ. 84, σελ. 34-37).

Αντίθετα οι μνείες του είναι λιτές και περιεκτικές, ακόμη περιεκτικότερες και από την αντίστοιχη περιγραφή του **Λαονίκου Χαλκοκονδύλη** (βλ. «E»-Ιστορικά, τεύχ. 32, σελ. 12-15). Οι ενέργειες του τελευταίου Βυζαντινού αυτοκράτορα αναγράφονται επηγεματικά. Ο Κριτόβουλος περιγράφει αρχικά την κατάληξη και την απογοήτευση που ένιωσε ο ίδιος ο αυτοκράτορας και οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης όταν διεπίστωσαν ότι ο Μωάμεθ, παρά τις συνθήκες, έκτισε το περίφημο φρούριο Ρούμελη Χισάρ (Rumeli Hisar) στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου, περιορίζοντάς τους, και άρχισε να λεηλατεί τα περίχωρα της Πόλης: συνειδητοποιήσαν πλήρως τη δυσχέρεια της θέσης τους (*Ευγενική Ιστοριών*, βιβλ. Α', κεφ. 6-9). Παρά ταύτα ενίσχυσαν τις οχυρώσεις τους και συνέχισαν τις διπλωματικές επαφές με ηγεμόνες της Ευρώπης, σε αναζήτηση βοήθειας (Α, 18-19). Όταν ο Κριτόβουλος κάνει λόγο για την άφιξη του Γενουάτη **Ιουστινιάνη**, παραθέτει και την εκδοχή ότι η άφιξη και η προσφορά του ήταν εθελοντική, αλλά και την άλλη άποψη (γνωστή και από τον Δούκα), ότι είχε κληθεί από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, ο οποίος του είχε υποσχεθεί ως αντάλλαγμα παραχώρηση της Λήμνου μετά τον πόλεμο (Α, 25). Όταν η αφήγηση φθάνει στο σημείο όπου εξιστορείται ο τραυματισμός του Ιουστινιάνη και η απομάκρυνσή του από το πεδίο της μάχης, ο Κριτόβουλος αναφέ-

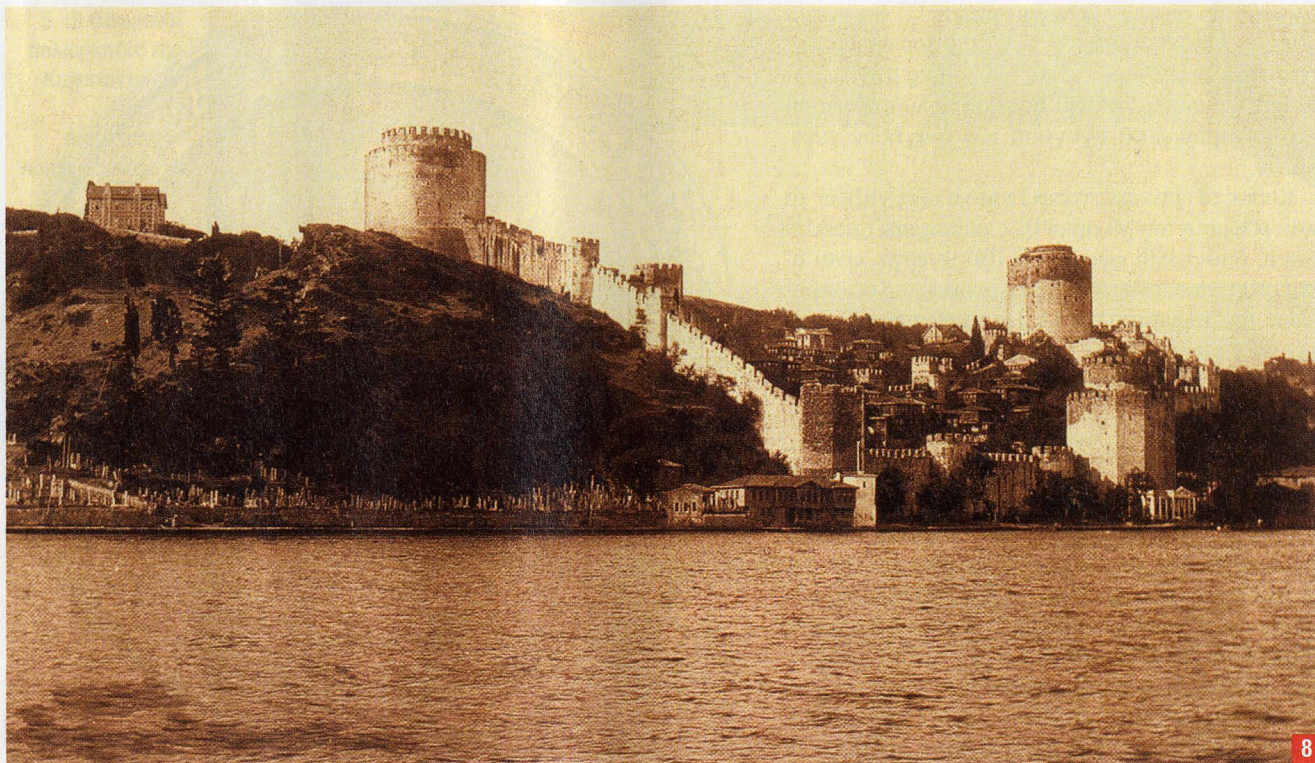

6

7

Ο Κριτόβουλος δεν έζησε από κοντά τα γεγονότα της πολιορκίας και της Αλωσης, αλλά βασίστηκε σε έμμεσες πληροφορίες

8

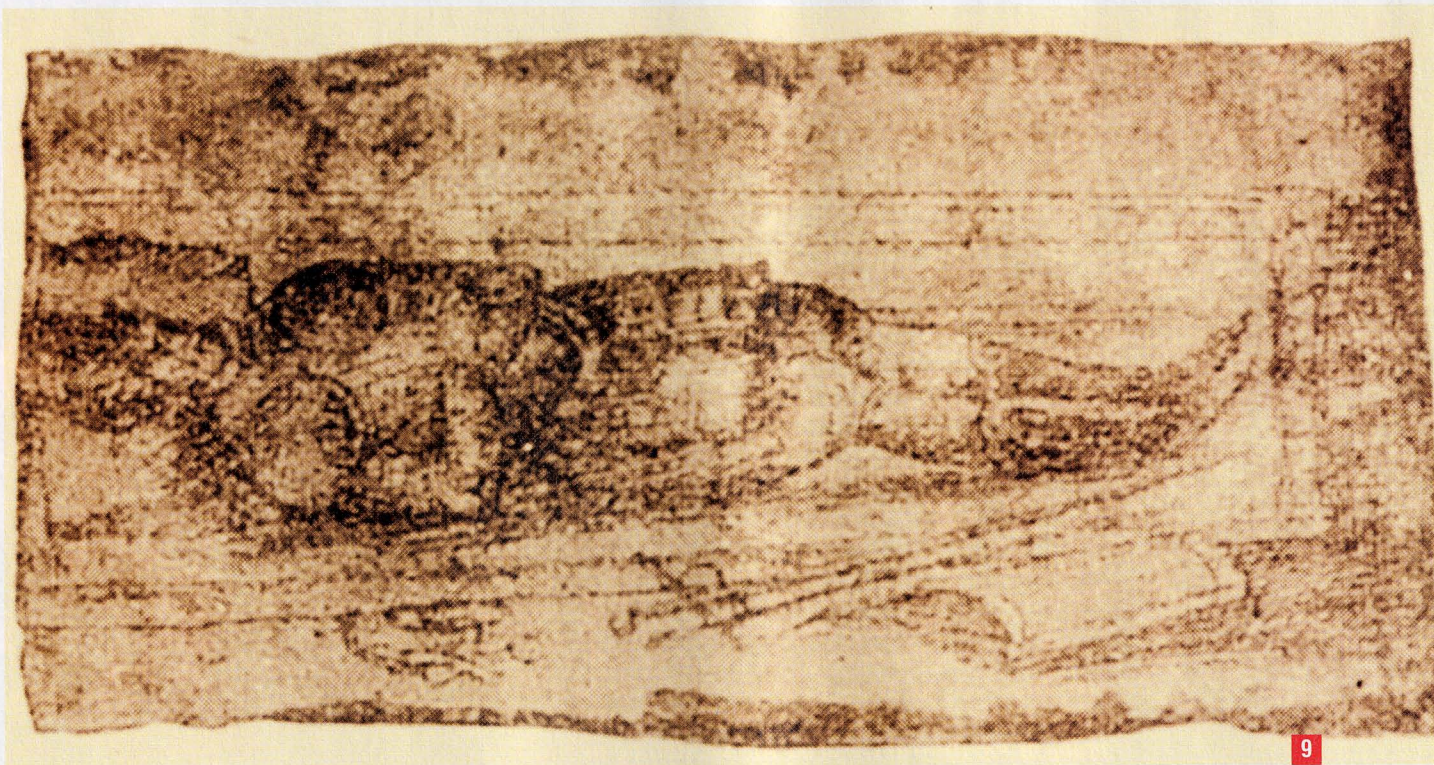
8. Το κάστρο της ευρωπαϊκής ακτής του Βοσπόρου, Ρούμελη Χισάρ, όπως σωζόταν στις αρχές του 19ου αιώνα

ρει και αυτός, όπως και άλλες πηγές, ότι ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ προσπάθησε να συγκρατήσει αρχικά τους Γενουάτες μαχητές στο νευραλγικό εκείνο σημείο της άμυνας, απέναντι από τις δυνάμεις του ίδιου του Μωάμεθ, αφού δεν τα κατάφερε όμως, ανέλαβε με τις ελάχιστες δυνάμεις του να καλύψει το κενό όπως μπορούσε, έστω και αν έβλεπε ότι δεν υπήρχαν πλέον περιθώρια. Και αντιστάθηκε με γενναϊότητα, μέχρι που έπεσε νεκρός (Α, 59-60). Οι σύνομες αυτές μνείες ακολουθούν προφανώς το γρήγορο ρυθμό της αφήγησης, που προσπαθεί να αποδώσει την ένταση και την κρισιμότητα των γεγονότων, και δεν προσφέρονται για περαιτέρω κρίσεις. Και ο Κριτόβουλος, θέλοντας προφανώς να θεραπεύσει αυτήν την αδυναμία της εξιστόρησής του ως προς τα σχετικά με τον Κωνσταντίνο, προς το τέλος της περιγραφής των σχετικών με την Αλωση επανέρχεται στον αυτοκράτορα με ένα συγκινητικό επιτάφιο εγκώμιο, το οποίο εντάσσεται στη ρητορικότατη και συναισθηματικά φορτισμένη κατάληξη του πρώτου βιβλίου των *Ιστοριών* του: εκεί αρχικά επιχειρεί σύγκριση προς άλλες καταλήψεις πόλεων

(από τη μυθική καταστροφή της Τροίας έως τις εξίσου παροιμιώδεις της Βαβυλώνας, της Καρχηδόνας, της Ρώμης, της Ιερουσαλήμ, καθώς και της άλωσης της Κωνσταντινούπολης το 1204) και συμπεραίνει ότι καμία δεν ήταν δυνατόν να συγκριθεί με την καταστροφή του 1453 ως προς το μέγεθος της συμφοράς, αλλά και της απώλειας. Το αποκορύφωμα της διήγησής του είναι *μονοδία και θρήνος επί τη Πόλει*, με χαρακτήρα λογιότερο από τον αντίστοιχο θρήνο της *Ιστορίας* του Δούκα, ο οποίος επαναλαμβάνει σε μεγάλο βαθμό θέματα γνωστά από τους παλαιοδιαθηκικούς θρήνους του *Ιερεμία*.

Ο Κριτόβουλος εστιάζει την προσοχή του στην αντίθεση της προηγούμενης ευτυχίας και της τωρινής δυστυχίας της Πόλης (*παράδειγμα πάντων οὔσα καλῶν και λαμπρᾶς εὐδαιμονίας εἰκῶν, νῦν εἰκῶν ἐστὶν δυστυχίας και μεγίστων συμφορῶν ὑπόμνημα και στήλη κακοδαιμονίας και μῦθος τῷ βίῳ*, Α, 69, 2), και τονίζει ιδιαίτερος πόσο εντυπωσιάστηκε από την *συγκύρνησιν*, από τη σύμπτωση δηλαδή και την τραγική αντίθεση, όπως το διατυπώνει ο ίδιος, *Κωνσταντῖνος γάρ, εὐτυχῆς βασιλεύς, Ἑλένης υἱός, ἀνέστησέ τε ταύτην και ἐξ ἄκρον εὐδαιμονίας και τύχης ἐπήρε, και πάλιν ἐπὶ Κωνσταντίνου, δυστυχῶς βασιλέως, Ἑλένης υἱοῦ, ἐάλω τε και εἰς ἐσχάτην δουλείαν τε και κακοδαιμονίαν κατήχηθη* (Α, 69, 4). Και καταλήγει με το εγκώμιο του ηρωικού αυτο-

Ο Κριτόβουλος εστιάζει την προσοχή του στην αντίθεση της προηγούμενης ευτυχίας και της τωρινής δυστυχίας της Πόλης

κράτορα, το οποίο, παρά τη βραχυλογία του, είναι εμφανώς συντεθειμένο με βάση τα πρότυπα των ρητοροδιδασκάλων: ο Κωνσταντίνος υπήρξε σώφρων και μετριοπαθής, ενάρετος, συνετός και πολύ μορφωμένος, και υπερτερούσε όλων των προηγούμενων αυτοκρατόρων ως προς την εξάσκηση των διοικητικών καθηκόντων του, καθώς ήταν οξυδερκέστατος και μπορούσε να σταθμίζει πράγματα και καταστάσεις, ώστε να αποφασίζει ταχύτατα περί του πρακτέου χωρίς να σφάλει. Αν και τον παρότρυναν να φύγει και να σωθεί όσο ήταν καιρός, ο ίδιος προτίμησε να χαθεί με την πατρίδα και τους υπηκόους του, ή μάλλον να πεθάνει πριν δει την τραγική κατάληξη της Πόλης, ορμώντας πάνω στους εχθρούς. Και το εγκώμιο καταλήγει με τη διαπίστωση ότι ο γενναίος αυτοκράτορας, που τόσο φρόνιζε για τα κοινά, ήταν αντιθέτως δυστυχής σε όλη του τη ζωή του και ακόμη δυστυχέστερος στο θάνατό του (Α, 72). Οπως είχε γράψει χαρακτηριστικά ο **Ν.Β. Τωμαδάκης**, το λιτό αυτό εγκώμιο του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου δικαιώνει τον Κριτόβουλο ως άνθρωπο, αποδεικνύοντας ότι ο ιστοριογράφος τελικά «ἐπιδοκιμάζει τὴν προβληθεῖσαν κατὰ τοῦ Πορθητοῦ ἀντίστασιν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ν.Π. Ανδριώτης, Κριτόβουλος ο Ίμβριος και το ιστορικό του έργο, *Ελληνικά* 2 (1929), 167-200.
Μιχαήλ Κριτοβούλου, *Βυζαντινὸν Ἀλωσις* (Ξυγγραφή Ἱστοριῶν Α 17, 1-72,3). Πρόλογος, εισαγωγικό μελέτημα για

τον Μ. Κριτόβουλο, απόδοση κειμένου-πρόσθετα στοιχεία Φάνης Καλαϊτζάκης, Αθήνα 1999.

D.M. Nicol, *The immortal emperor: the life and legend of Constantine Palaiologos, last emperor of the Romans*, Cambridge 1992 (και σε ελληνική μετάφραση, Αθήνα 1993).

Γ.Θ. Πριντζιπας, Οι ιστορικοί της Αλώσεως, στον τόμο *Η Αλωση της Πόλης*, Επιστημονική Επιμέλεια Ευάγγελος Χρυσός, Αθήνα 1994.

D.R. Reinsch (εκδ.), *Critobuli Imbriotae Historiae*, Berlin-New York 1983.

S. Runciman, *The Fall of Constantinople 1452*, Cambridge 1965 (και σε ελληνική μετάφραση, Αθήνα 1970).

G. Schlumberger, *Le siège, la prise et le sac de Constantinople par les turcs en 1453*, Paris 1914 (και σε ελληνική μετάφραση Σπυρίδωνος Λάμπρου, *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος και η Πολιορκία και η άλωση της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων το 1453*, Αθήνα 1914).

Ν.Β. Τωμαδάκης, *Δούκα-Κριτοβούλου-Σφραντζή-Χαλκοκονδύλη. Περί αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα 1953.

Γ.Θ. Ζώρας, *Περί την Αλωσιν της Κωνσταντινουπόλεως*, Αθήνα 1959. ■

«Ο γενναίος αυτοκράτορας ήταν δυστυχής σε όλη του τη ζωή και ακόμη δυστυχέστερος στο θάνατό του»

9. Ο Κωνσταντίνος νεκρός. Μικρόγραφο ενετικού κώδικα του Γεωργίου Κλόντζα (Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, Βενετία)